

Olga Zbrozhko

Ksiądz Hawrył Kostelnyk (1886-1948) i jego tragiczny los jako skutek współpracy z organami NKWD. Mity i fakty historyczne

Prawdziwy los osób potajemnie współpracujących ze strukturami NKWD na terenie dawnej Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej przez długie lata był tajemnicą, do której nie mógł dotrzeć ani się nią zająć żaden z ówczesnych historyków. Większość dokumentów w archiwach państwowych i archiwach partii bolszewickiej była oznaczona jako „ściśle tajne” oraz umieszczona w specjalnych schowkach, bez prawa dostępu dla niezależnych naukowców. Dopiero po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia w centrum uwagi badaczy znalazło się wiele materiałów dokumentalnych, które umożliwiły obiektywną ocenę trudnych, a często tragicznych losów ofiar systemu komunistycznego. Dotyczy to nie tylko osób, które otwarcie sprzeciwiały się systemowi totalitarnemu i przez to stały się jego ofiarami, ale także tych obywateli ZSRR, którzy z różnych powodów zgodzili się współpracować z organami NKWD, jednak wskutek późniejszych niepowodzeń czy konfliktów z systemem totalitarnym zostali usunięci z życia publicznego. Bardzo często osoby te były fizycznie likwidowane na zlecenie organów bezpieczeństwa.

Szczególnie interesującą płaszczyzną dla badań współczesnych historyków są dokumenty dotyczące likwidacji przez władzę radziecką Kościoła greckokatolickiego w 1946 r., w tym szczegóły związane w owym tragicznym dla Kościoła wydarzeniem. Należy stwierdzić, że ogromna ilość dokumentów dotyczących przygotowania oraz przeprowadzenia „operacji” zniszczenia KGK znajduje się obecnie w następujących archiwach: Wydzielonym Państwowym Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (HDASBU), Centralnym Państwowym Archiwum Stowarzyszeń Obywatelskich (CDAGO), Centralnym Archiwum Wyższych Organów Władzy Państwowej Ukrainy (CDAWO) oraz w pojedynczych państwowych archiwach obwodowych (np. Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego – DALO).

W procesie analizy dokumentów archiwalnych ustalono, iż kluczową postacią, dzięki której komunistom w USRR udało się dokonać szybkiej likwidacji KGK, był

ks. Hawrył Kostelnyk¹. Będąc kapłanem wysokiej rangi w KGK, poszedł on na współpracę z bolszewickimi organami bezpieczeństwa. Doszło do tego pod koniec 1944 r., zaraz po opuszczeniu przez wojska hitlerowskie terytorium Ukrainy Zachodniej². Uważa się, że ks. Kostelnyk świadomie zgodził się pełnić rolę „likwidatora” unii kościelnej w Brześciu, co w praktyce miało oznaczać dla KGK „dobrowolne” rozwiązanie jedności z Watykanem, a w zamian wprowadzało w życie przyłączenie się do struktur Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. Jednak *de facto* taka inicjatywa oznaczała likwidację wspólnot greckokatolickich na terenie całego ZSRR. W obliczu owego zadania, zrealizowanego przez fałszywy sobór lwowski 8–10 marca 1946 r., zorganizowany przez służby specjalne, postać ks. Kostelnika nawet po otwarciu archiwów NKWD-MGB³ w 1991 r. pozostaje tajemniczą i ocenianą niejednoznacznie przez środowisko ukraińskich historyków kościelnych. Tragiczna jest również jego nieoczekiwana śmierć od kuli w 1948 r. Wydaje się, iż właśnie taki nienaturalny i absurdalny

¹ Ks. Hawrył Kostelnyk, ur. 15 VI 1886 r. w miasteczku Kerestur Ruski na terytorium dzisiejszej Chorwacji (ówcześnie monarchia austro-węgierska) w ukraińskiej rodzinie przesiedleńców z Zakarpacia. Po ukończeniu gimnazjum w 1906 r. wstąpił na Uniwersytet w Zagrzebiu. Tam podjął decyzję, by zostać księdzem greckokatolickim. Po ukończeniu pierwszego roku studiów teologicznych w 1907 r. przeniósł się do lwowskiego Seminarium Duchownego, lecz teologię studiował na Uniwersytecie Lwowskim. Obronił doktorat z filozofii na Uniwersytecie we Fryburgu (Szwajcaria). W 1913 r. zawarł małżeństwo z Eleonorą Zarytską, która pochodziła z Przemyśla, z inteligentnej rodziny ukraińskiej. Niebawem otrzymał święcenia kapłańskie. W 1928 r. na terytorium ówczesnej Rzeczypospolitej Polskiej został profesorem teologii Lwowskiej Akademii Teologicznej. Opublikował kilka prac z filozofii. Szczególnym zainteresowaniem ks. Kostelnika cieszyła się logika. Z uwagi na zasługi naukowe przez wiele lat był autorytetem w kręgach kościelnych, znanym filozofem, poetą, publicystą, filologiem. W owym czasie był stanowczym przeciwnikiem scholastycznego podejścia w teologii, zachwycał się modernizmem, zjawiskami parapsychologicznymi oraz mistyką chrześcijańską. Po zajęciu przez bolszewików Ukrainy Zachodniej w 1939 r. występował z ostrą krytyką władz komunistycznych, za co w więzieniu został zamordowany jeden z jego synów. Podczas okupacji hitlerowskiej wykonywał obowiązki członka lwowskiej Kapituły Metropolitalnej, był proboszczem cerkwi Przemienienia Pańskiego we Lwowie oraz katechetą Gimnazjum Akademickiego. Po wkroczeniu Armii Czerwonej w 1944 r. do Lwowa ks. Kostelnyk zaczął aktywnie współpracować z organami NKWD. Wtedy to od organów bezpieczeństwa otrzymał pilne zadanie – zorganizowania i przeprowadzenia Lwowskiego Soboru KGK w 1946 r., który został nazwany fałszywym soborem z powodu nieobecności biskupów. Ks. Kostelnyk został zastrzelony 20 IX 1948 r. niedaleko domu, w którym mieszkał, i kościoła, gdzie był proboszczem. Tuż po wykonaniu wyroku na ks. Kostelniku zabójca prawdopodobnie został zlikwidowany przez innych agentów NKWD (*Hawrył Kostelnyk. Ultra posse. Wybrani twory*, red. O. Hirniak, Użhorod 2008, s. 17–83).

² W aneksie można zapoznać się z dokumentem z archiwum KGB: Plan werbunku księdza Kostelnika Hawryła (Plan werbowki swiaszczennyka Kostelnika Hawryyła), datowanym 29 I 1946 r., w którym przedstawiono schemat działań funkcjonariuszy służb specjalnych mających na celu uczynić z ks. H. Kostelnika agenta NKWD (HDASBU, zesp. 65, op. C-9113, t. 13, s. 213; 214).

³ Trzeba zauważyć, że NKWD ZSRR jako centralny organ państwowy, który przede wszystkim był odpowiedzialny za realizację represji politycznych na terenie całego ZSRR, istniał pod tą nazwą w latach 1917–1946. W 1946 r. NKWD został przemianowany na MGB – Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego.

koniec życia był dramatyczną konsekwencją błędu – współpracy z przedstawicielami służb bezpieczeństwa, którzy zdecydowali się na fizyczną likwidację Kostelnika niedługo po wykonaniu jego „misji”. Wówczas stał się on bowiem niepotrzebnym świadkiem przestępstw komunistów i zabrał ze sobą do grobu wiele „tajemnic” NKWD.

Dogłębna analiza dokumentów archiwalnych pozwala wyliczyć wiele przyczyn i motywów, które sprawiły, że reżim bolszewicki całkowicie zakazał istnienia wspólnot KGK. Umożliwia ona również poznanie sposobu, w jaki organy NKWD wykonały swój plan. Służby niejako „rękami” autorytetów duchownych, na których czele stał ks. Kostelnyk, zrealizowały okrutny plan likwidacji KGK po to, by niebawem zlikwidować również i samego promotora unii z RKP.

Warto zauważyć, że pierwszy kontakt władz komunistycznych z KGK miał miejsce jeszcze jesienią 1939 r., kiedy Armia Czerwona wkroczyła na tereny należące do II Rzeczypospolitej Ukrainy Zachodniej, aby przyłączyć ją do reszty Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Okres ten trwał do momentu okupacji owego terytorium przez władze hitlerowskie. Trzeba stwierdzić, że od początku działacze komunistyczni zamierzali wprowadzić wiele ograniczeń działalności KGK, aż do jego całkowitej likwidacji. Świadczy o tym fakt, że pod koniec 1939 r. władze od razu zamknęły greckokatolickie seminaria duchowne w Przemyślu, Stanisławowie oraz Lwowie, zakazały legalnego publikowania książek i czasopism religijnych, likwidowały archiwa kościelne, ograniczyły zakres działalności osób duchownych jedynie do przestrzeni kościelnej, zamknęły klasztory oraz znacznie zwiększyły podatki dla pojedynczych wspólnot religijnych⁴. Organ NKWD zupełnie nie liczył się z tym, że Kościół greckokatolicki był dość dobrze zorganizowany na zachodzie kraju: liczył 3040 parafii, 4440 kościołów, pięć seminariów duchownych, w których studiowało 540 alumnów, miał do dyspozycji dwie szkoły oraz 127 klasztorów. Na czele KGK stał metropolita współpracujący z dziesięcioma biskupami oraz 2930 kapłanami. W klasztorach przebywało około 520 braci zakonnych oraz 1090 kapłanów, a liczba wiernych sięgała 4 mln 370 tys.⁵ Trzeba zaznaczyć, że ks. Kostelnyk jeszcze w okresie przedwojennym kilkakrotnie otrzymywał od sowieckich służb bezpieczeństwa propozycję podjęcia współpracy, jednak stanowczo podtrzymywał stanowisko krytyczne wobec radzieckiej formy rządzenia.

Wydaje się, że już we wrześniu 1939 r. Kościół greckokatolicki stał się poważną przeszkodą dla szybkiego przyswojenia propagandy bolszewickiej przez mieszkańców Ukrainy Zachodniej, gdzie wysoki poziom religijności i szacunek dla Kościoła były ważnymi czynnikami kształtującymi życie społeczne i polityczne. KGK zawsze był wrogiem komunizmu, ciesząc się jednocześnie wysokim autorytetem moralnym

⁴ M. Hajkowskyj, *Chresnoju dorohoju. Funkcionuwannia i sproby likwidaciji Ukrajinskoji Hreko-Katolyckoji Cerkwy w umowach SRSR u 1939–1941 ta 1944–1946 rokach. Zbirnyk dokumentiw ta materialiw*, Lwów 2006, s. 30–31.

⁵ I. Biłas, *Represywno-karalna systema w Ukraini 1917–1953*, t. 1, Kyjów 1994, s. 308.

wśród ukraińskich mieszkańców kraju⁶. Dlatego było rzeczą oczywistą, że likwidacja KGK przez rządy bolszewickie to tylko kwestia czasu.

Po ponownym wkroczeniu Armii Czerwonej na tereny Galicji wiosną i latem 1944 r. wydawało się, że władze radzieckie potraktują KGK bardziej delikatnie i ostrożnie. Jednak owa pozorna tolerancja nie oznaczała nic innego, jak tylko lepiej przygotowany sposób walki z Kościołem. Wtedy to działacze NKWD zaczęli rzetelnie zbierać informacje o faktach z życia duchowieństwa KGK oraz wiernych świeckich, zwracając przede wszystkim uwagę na ich zachowanie wobec nowej władzy. Niedługo potem nastąpiły pierwsze aresztowania. Do 21 kwietnia 1945 r. organy NKWD w obwodzie lwowskim zaaresztowały 33 najbardziej aktywnych członków KGK: metropolitę Josyfa Slipyja, dwóch biskupów, dwudziestu kapłanów, dwóch diakonów, trzech alumnów seminarium oraz pięć osób świeckich⁷.

Pod koniec maja 1945 r. władza radziecka ostatecznie zdecydowała się na walkę z KGK, uniemożliwiając mu bezpieczne i swobodne funkcjonowanie w społeczeństwie. Zorganizowany został ruch w środku Kościoła, mający na celu likwidację unii z Watykanem, wskrzeszający zapomnianą w latach przedwojennych ideę przyłączenia grekokatolików do struktury RKP. W tym celu powołano tzw. grupę inicjatywną, w której skład weszło trzech cieszących się dużym autorytetem księży – na czele z ks. Kostelnykiem, który wyraził zgodę na współpracę z organami NKWD⁸.

29 maja 1945 r. „grupa inicjatywna” ogłosiła deklarację, w której oceniła unię grekokatolików z Watykanem jako „dzieło zdrady wobec narodu ukraińskiego”. Zwrócono się również do członków rządu USRR z prośbą, by ogłosić „grupę inicjatywną” tymczasowym najwyższym kościelno-administracyjnym organem KGK i udzielić jej zezwolenia na rozpoczęcie procesu przyłączenia KGK do RKP. Deklaracja zawierała również zachętę i apel o współpracę skierowany do grekokatolików na terenie Ukrainy Zachodniej w celu jak najszybszego rozwiązania jedności KGK ze Stolicą Apostolską⁹.

W procesie likwidacji KGK agenci NKWD tym razem byli bardzo ostrożni i kierowali się podstępem i fałszem¹⁰. Przygotowując się do oficjalnego zakazu publicznego działania Kościoła, sztucznie stwarzano w społeczeństwie radzieckim wrażenie, iż likwidacja unii z Watykanem i przyłączenie się KGK do Kościoła prawosławnego z siedzibą w Moskwie jest pragnieniem większości duchowieństwa i wiernych. To właśnie członkowie KGK dobrowolnie żądali nowej „unii”. W tym czasie działacze NKWD

⁶ B. Bociurkiw, *Ukrajńska Hreko-Katolicykacerkwa i Radianska derżawa (1939–1950)*, Lwów 2005, s. 29.

⁷ HDASBU, zesp. 65, spr. C-9113, t. 19, s. 282–294.

⁸ O. Zbrozhko, *Archival Information About Preparation by the Soviet Secret Services the Operations Directed at Elimination of Greek-Catholic Church in 1945*, „Spheres of Culture” 2014, t. 7, s. 481.

⁹ W. Serhijczuk, *Neskorena Cerkwa. Podwyżnyctwohreko-katolykiw Ukrainy w borot'bi za wiru i derżawu*, Kyjów 2001, s. 59–67.

¹⁰ DALO, zesp. II-3, op. 1, spr. 230, s. 29–33.

rozpoczęli kampanię zbierania informacji kompromitujących Kościoł. W radiu i prasie oczerniano i obwiniano jego przywódców o współpracę z hitlerowcami podczas okupacji, jak również o popieranie nacjonalistycznego ruchu oporu, którego uczestnicy w sposób partyzancki walczyli przeciwko dyktaturze komunistycznej¹¹. Upadek autorytetu KGK w społeczeństwie miał dać mandat władzom komunistycznym do likwidacji KGK i usprawiedliwić takie działanie w oczach świata¹². Osoba Kostelnika jako znanego działacza i księdza rewolucjonisty idealnie wpisywała się w tę „operację”¹³.

Pod koniec lipca 1945 r. „grupa inicjatywna” na czele z ks. Kostelnikiem, pod czujnym okiem służb specjalnych oraz wojska, rozpoczęła w dziekanatach obwodu lwowskiego rozmowy z księżmi mające na celu wymuszenie opowiedzenia się za likwidacją starej i utworzeniem nowej unii. Wiele działań przygotowujących przyłączenie KGK do RKP jest określanych w dokumentach archiwalnych jako „wielkie dzieło polityczne wagi państwowej”¹⁴. Spotkaniom z księżmi przewodził ks. Kostelnyk i inni członkowie grupy, konieczna jednak była obecność przedstawiciela Oddziału ds. Kultu Rady Komisarzy Narodowych USRR I. Iwanowa¹⁵. Spotkania odbywały się w prywatnych mieszkaniach księży w całkowitej konspiracji. Umawiano się z pomocą specjalnych „zaproszeń” od NKWD z podpisem dziekana¹⁶. Sposób prowadzenia rozmów z kapłanami był całkowicie kontrolowany przez służby specjalne, a pewne pytania wywoływały w nich dezorientację i strach. Pod koniec takich „spotkań”, które do 25 sierpnia 1945 r. odbyły się w dwunastu z 28 istniejących jednostek dekanalnych, 156 księży pisemnie zobowiązało się zostać członkami „grupy inicjatywnej”, a także ustnie obiecało w krótkim czasie przyłączyć się do RKP¹⁷.

Pod kontrolą służb specjalnych znajdowali się także członkowie „grupy inicjatywnej”, w szczególności ks. Kostelnyk. Organy bezpieczeństwa pilnowały ich każdego słowa i działania, bojąc się najmniejszego przejawu nieposłuszeństwa. W archiwum NKWD obwodu lwowskiego można znaleźć tajną teczkę zatytułowaną „Odrodzeńcy” („Wozroźdienty”), która została założona w sierpniu 1945 r. i dotyczyła ks. Kostelnika oraz innych członków „grupy inicjatywnej”¹⁸.

W sytuacji zagrażającej legalnemu funkcjonowaniu KGK duża liczba duchownych, zakonników i świeckich stanowczo opowiedziała się po stronie unii z Watykanem

¹¹ CDAGO, zesp 1, op. 23, spr. 1716, s. 7–17; DALO, zesp. II-3, op. 1, spr. 230, s. 34.

¹² W. Serhijczuk, *Neskorena Cerkwa...*, s. 40–80.

¹³ D. Wiedienow, O. Łysenko, „*Samyj obrazovannyj swiaszczennyk Zapadnoj Ukrainy...*”. *Radianski spetsluzhy j o. Hawrył Kostelnyk (1939–1948)*, cz. 1, <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1881-dmytro-viedienieiev-oleksandr-lysenko-samyi-obrazovannyi-sviashchennyk-zapadnoi-ukrainy-radianski-spetsluzhy-i-o-havryil-kostelnyk-1939-1948-rr> [10 IV 2017].

¹⁴ DALO, zesp. II-3, op. 1, spr. 230, s. 9.

¹⁵ *Ibidem*, s. 10–20.

¹⁶ *Ibidem*, s. 21.

¹⁷ *Ibidem*, s. 10–20.

¹⁸ HDASBU, zesp. 16, op. 1, spr. 5, s. 4; *ibidem*, zesp. 71, spr. 359, s. 77; *ibidem*, zesp. 71, spr. 61, t. 8, s. 13–14.

i kategorycznie sprzeciwiła się agitacji „grupy inicjatywnej”. Powstały wówczas trzy grupy duchownych, którzy odwiedzali parafie i przekonywali wiernych, by trwać w jedności z Watykanem. Apelowali oni do świadomości wiernych, przekonując, iż przyłączenie się grekokatolików do struktur RKP jest pułapką dla Kościoła, gdyż całkowicie podporządkuje go interesom NKWD i uczyni środowisko kościelne środkiem propagandy bolszewickiej, co było widoczne na przykładzie RKP. Przestaje on powoli być Kościołem Bożym, natomiast staje się „błuznierczą agenturą NKWD, która kpi sobie z wiary prawosławnej”. Oprócz tego 1 lipca 1945 r. sympatycy unii ze Stolicą Apostolską wystosowali list otwarty do pierwszego zastępcy przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych USRR Wiaczesława Mołotowa, w którym opowiedzieli się przeciwko propozycji „grupy inicjatywnej” i poprosili o zapewnienie wolności w działaniu¹⁹.

W odpowiedzi na sprzeciw wiernych KGK wobec polityki NKWD rozpoczęły się liczne aresztowania aktywistów grekokatolików²⁰. W dokumentach archiwalnych widnieje informacja, że do 30 sierpnia 1945 r. zaaresztowano 78 kapłanów, którzy wykazywali aktywny sprzeciw wobec zjednoczenia KGK z RKP. Organy NKWD wprowadziły jeszcze większą kontrolę działalności osób, które wykorzystywały lansowany przez służby bezpieczeństwa proces zjednoczenia Kościołów jako instrument dla szerzenia wśród ludzi nieufności wobec władzy radzieckiej. 20 listopada liczba osób aresztowanych zwiększyła się do 104²¹.

Końcowym etapem likwidacji KGK było przeprowadzenie we Lwowie fałszywego soboru 8–10 marca 1946 r., któremu przewodniczył ks. Kostelnyk. Główną decyzją owego „soboru”, zgodnie z pomysłem władz bolszewickich, było rozwiązanie wspólnot grekokatolickich i ogłoszenie „dobrowolnej” decyzji o połączeniu z RKP. Spotkanie soborowe odbywało się pod całkowitą kontrolą NKWD, a od razu po jego zakończeniu zwiększyła się liczba aresztowań tych, którzy nie godzili się z decyzją „większości”. Wobec owego wydarzenia duża liczba duchownych i wiernych świeckich KGK przeszła do podziemia i działała nielegalnie w USRR aż do 1989 r. jako Kościół katakumbowy²².

Współpraca ks. Kostelnika w organami NKWD, która rozpoczęła się w 1944 r. i trwała 4 lata, do momentu jego śmierci, budzi wśród historyków wiele dyskusji odnośnie do głównej przyczyny jego decyzji²³. Motywacja kapłana pójścia na współpracę z NKWD jest do dzisiaj tajemnicą, warto jednak wskazać kilka przesłanek.

¹⁹ DALO, zesp. II-3, op. 1, spr. 230, s. 10–20.

²⁰ CDAWO, zesp. 4648, op. 2, spr. 35, s. 77–83.

²¹ DALO, zesp. II-3, op. 1, spr. 230, s. 29–33.

²² *Ibidem*, s. 10–20.

²³ D. Wiedienow, O. Łysenko, „*Samyj obrazovannij sviashchennyk Zapadnoj Ukrainy...*”, cz. 2, <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1882-dmytro-viedienieiev-oleksandr-lysenko-samyi-obrazovanniy-sviashchennyk-zapadnoi-ukrainy-radianski-spetssluzhby-i-o-haryvil-kostelnyk-1939-1948-rr-prodovzhennia> [10 IV 2017].

Niektórzy historycy, m.in. Jarosław Daszkewycz, uważają, że głównym motywem współpracy z NKWD były poglądy kulturowo-religijne Kostelnika, był on bowiem od początku zorientowany na Moskwę i prawosławie rosyjskie²⁴. Uważał, że RKP wiernie zachował obrządek bizantyjsko-słowiański, podczas gdy KGK oficjalnie poszedł w kierunku latynizacji, czyli przyswajania niewłaściwych dla Kościołów wschodnich niektórych praktyk religijnych chrześcijańskiego Zachodu. Kostelnyk, będąc jeszcze kapłanem greckokatolickim, przez długie lata walczył z latynizacją (choć jego starania były nieskuteczne). Mimo to powrót do zjednoczenia Kościołów greckokatolickiego i prawosławnego nie był jego marzeniem, tym bardziej że ów scenariusz był inicjowany przez służby specjalne. Warto zauważyć, iż Kostelnyk uważał siebie za rodowitego Ukraińca i odznaczał się patriotyzmem²⁵, odważnie opowiadał się za szerszym używaniem języka ukraińskiego w życiu publicznym²⁶, a w swoich publikacjach często poddawał krytyce styl życia i postępowania prawosławnych duchownych²⁷.

Następnym motywem, który mógł skłonić ks. Kostelnika do dobrowolnej kolaboracji z władzą komunistyczną, była trudna sytuacja jego rodziny, gdyż on i jego żona nieustannie poddawani byli szantażowi i zastraszaniu ze strony NKWD. Przedmiotem szantażu był fakt członkostwa synów Kostelnika – Iryneja i Zenowija – w dywizji SS „Galizien”, przez co później musieli emigrować do Wielkiej Brytanii. Trudno jednak uwierzyć, iż decyzja o współpracy podjęta została na skutek długotrwałej presji psychologicznej. Nasuwa się więc pytanie, dlaczego w czasie pierwszej okupacji Ukrainy Zachodniej w latach 1939–1941 próba skłonienia Kostelnika do współpracy nie zakończyła się powodzeniem. Właśnie z tego powodu władza komunistyczna aresztowała, a następnie rozstrzelała we Lwowie jego syna Bogdana. Historycy potwierdzają, iż ks. Kostelnyk był osobą odważną, a chęć uratowania własnej rodziny przed aresztem i prześladowaniami nie zdecydowała o pójściu na współpracę z NKWD²⁸. Warto przy tym zauważyć, że fakt dyktatorskiej „sowietyzacji” Galicji w latach 1939–1941, a także okrutne zabójstwo przez Sowieców jego syna w 1941 r. wywołały u ks. Kostelnika jeszcze bardziej negatywne i wrogie nastawienie do władzy komunistycznej²⁹.

Za najbardziej wiarygodną przyczynę podjęcia współpracy z NKWD w przypadku Kostelnika można uważać jego chęć samorealizacji i dążenie do kariery³⁰. Kostelnyk był człowiekiem bardzo ambitnym, co zaowocowało dokonaniem naukowymi.

---

²⁴ Ja. Daszkewycz, *Hawrył Kostelnyk – postać składna czy uskładniona?* [w:] *Postati. Narys pro dijacziv istoriji, polityky, kultury*, Lwów 2006, s. 593.

²⁵ *Hawrył Kostelnyk. Ultra posse...*, s. 28.

²⁶ *Ibidem*, s. 24.

²⁷ *Ibidem*, s. 40.

²⁸ M. Cap, *Pysma Hawryjła Kostelnika bratowy Mychajłowy*, „Szwetłosc” (Nowy Sad) 1995, t. 3–4, s. 294–313.

²⁹ O. Pahiria, *Hawrył Kostelnyk i radianskiorhany derżawnoji bezpeky*, <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=265> [22 XI 2014].

³⁰ *Hawrył Kostelnyk. Ultra posse...*, s. 42–43.

213

"УТВЕРЖДАЮ"
 КОМАНДИР УПРАВЛЕНИЯ НКВД ЛО
 МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
 /СЕРГИЕВКО/

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО.

29" января 1941 г.

П Л А Н

Проведения вербовки священника Косиельника Гавриила.

1. Арест сына Косиельника Богдана

а/ 29.1. под видом проверки паспортного режима проводится установка по дому Косиельника Богдана после чего независимо от установки проводится операция.

Арестованный Косиельник Богдан доставляется в УРМ, а затем в здание УНКВД.

/Операцию проводят: т.МАЛЦЕВ - ответственный за проведение т.т.РИШЕТИНОВ и ЖУРАВЛЕН - все в милицеевской форме/.

2. Обыск на квартире Косиельника Богдана по адресу пл. Юра №-5

а/ В процессе проведения обыска, необходимо подать мысль отцу Косиельнику Гавриилу, что о судьбе своего сына Богдана и по всем вопросам, связанным с его арестом он может обратиться к Начальнику УРМ тов. ВЕРВИКЕ.

б/ Для направления Косиельника Гавриила на связь с Начальником УРМ считаем целесообразным из"ять при обыске ряд ценностей или других материалов, лично принадлежащих Косиельнику Гавриилу, что побудит его обратиться за возвращением этих вещей или ценностей в УРМ.

3. Следственная обработка Косиельника Богдана

а/ На основании имеющихся материалов, подтверждающих документально связь Косиельника Богдана с "СВН"овским подпольем и его личную деятельность, как руководителя молодежной националистической организации "РУМ", а также

219
2.-

показаний _____, показывающих, что Косиельник Богдан является резидентом немецкой разведки и связан с "ГЕСТАПО", имеет пароли и явки, а также получил задание по проведению шпионско-разведывательной работы по частям РККА, добиться от Косиельника Богдана исчерпывающих показаний о его вражеской деятельности.

4. Вербовка Косиельника Гавриила

а/ Заинтересованный причинами ареста сына, а также возвращением "незаконно" изъятых у него, лично принадлежащих ему ценностей Косиельник Гавриил связывается с Начальником УРМ, который вызывает его для беседы в здание УРМ откуда Косиельник Гавриил доставляется в здание УНКВД, где ему в процессе беседы предлагается совместная работа с органами НКВД, в случае согласия гарантируется освобождение из-под ареста сына его Косиельника Богдана

б/ В случае обращения с ходатайством по делу Косиельника депутата Верховного Совета Союза ССР Сидуринского или других, последним дается понять, что по делу сына Богдана должен ходатайствовать сам отец, после чего нужно ожидать, что последует непосредственное обращение Косиельника Гавриила к Начальнику УРМ.

5. На все время проведения комбинации Косиельник Богдан содержится под охраной в здании УНКВД и подвергается следственной обработке.

6. Если Косиельник Гавриил будет завербован, необходимо также при освобождении сына Богдана завербовать и направить на разработку выявленных связей по совместной анти-советской деятельности.

НАЧ 5 ОД-Я 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД
СТ ЛЕИТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

/РЕШЕТНУ/

"СОГЛАСЕН" НАЧАЛЬНИК 2 ОТДЕЛА УГБ УНКВД ЛО
СТ ЛЕИТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

/ГАРАНОВ/

28 января 1941 г.

Г. Д Ъ В О В.-

Był osobą nieprzeciętną, cieszył się szacunkiem w Kościele, przez co pozwalał sobie na publiczny konflikt z ówczesnym metropolitą Andrzejem Szeptyckim. „Motyw mejsjański” był związany przede wszystkim z miejscem jego urodzenia i środowiskiem wzrastania wśród tzw. Rusnaków Kerestura, czyli Ukraińców, którzy mieszkali na terenach południowych dawnej monarchii austro-węgierskiej, a przez to byli terytorialnie i mentalnościowo odseparowani od reszty Ukraińców. Członkowie owej grupy ludzi byli bardzo dumni ze swego pochodzenia i często czuli wyższość nad resztą Ukraińców³¹. Dlatego wydaje się, iż Kostelnyk zdecydował się na współpracę z NKWD nie z przyczyn ideologicznych, czy nawet religijnych przekonań. Na podłoże etnopsychologiczne oraz psychologiczne wskazują również fakty biograficzne: Kostelnyk był zawsze bardzo wrażliwy na krytykę, często i „natchmiast wybuchał gniewem, będąc niezrównoważonym”³². Nie akceptował krytycznych uwag wobec siebie i miał ukryte marzenie zostania znanym liderem i „gwiazdą” świata słowiańskiego³³.

Wydaje się, iż propozycja władz bolszewickich, by zostać postacią jednoczącą dwa Kościoły, była dla ks. Kostelnyka najgroźniejszą pokusą, której nie mógł się oprzeć. Uważając, że winien dokonać wielkich czynów, posiadając wysokie posłannictwo i talent od Boga, Kostelnyk miał nadzieję, że poprzez przejście do RKP uratuje duchownych i wiernych KGK od aresztów, prześladowań oraz deportacji na Syberię. Być może chciał także uratować od utraty wiary w Boga ludzi zmuszonych do przebywania w środowisku agresywnego ateizmu. Dobrze wykształceni księża, którzy przeszli z KGK na prawosławie rosyjskie, pomogli mu w tym dziele, legalnie prowadząc duszpasterstwo wśród ludzi.

Po zrealizowaniu przez NKWD planu likwidacji KGK w 1946 r. ks. Kostelnyk był powoli usuwany z publicznego życia religijnego, stając się nieużytecznym dla organów bezpieczeństwa. Coraz częściej występował z ostrą krytyką zachowania księży prawosławnych, m.in. w swojej książce *Kapłan naszych czasów* (1946), która z powodu kontrowersyjnej treści nie została opublikowana. Dało się zauważyć, że wykazywał żal i rozczarowanie tym, co poprzez współpracę z NKWD dokonał w stosunku do KGK³⁴. W życiu ks. Kostelnyka rozpoczął się trudny okres, w którym NKWD nieustannie go „ścigała”: wysuwając oskarżenia o niewierność złożonym obietnicom, przyswajanie poglądów nacjonalistycznych, wysługiwanie się armii hitlerowskiej w czasach okupacji niemieckiej³⁵.

20 września 1948 r. ks. Kostelnyk został zastrzelony we Lwowie w drodze z kościoła do domu – przy świątyni. Wracając z nabożeństwa, został napadnięty przez mężczyznę, który oddał dwa strzały w głowę kapłana, a uciekając z miejsca zbrodni

³¹ *Ibidem*, s. 29–30.

³² Ja. Daszkewycz, *Hawryjił Kostelnyk – postać składowa...*, s. 291.

³³ *Hawryjił Kostelnyk. Ultra posse...*, s. 34–35.

³⁴ *Ibidem*, s. 42–43.

³⁵ HDASBU, zesp. 65, op. C-9113, t. 13, s. 213; 214.

– po kilku minutach sam padł martwy. Propaganda sowiecka twierdziła, że wyrok wykonała osoba należąca do podziemnego ruchu nacjonalistycznego (podając przy tym fikcyjne imię i nazwisko zabójcy – Wasyl Pańkiw), jako rozliczenie za zdradę interesów ukraińskich oraz współpracę z MGB. Warto zauważyć, iż przy oględzinach ciała napastnika nie ustalono jego tożsamości³⁶. Radziecka prasa oraz źródła w archiwum twierdziły, iż uświadomiwszy sobie niemożność ucieczki z miejsca zbrodni, napastnik popełnił samobójstwo³⁷. Współcześni historycy ukraińscy za najbardziej wiarygodną uznają jednak wersję zabójstwa ks. Kostelnyka przez wysłannika służb specjalnych, który podczas ucieczki został zlikwidowany przez innego agenta MGB³⁸. W związku z tym szczegóły śmierci ks. Kostelnyka były do lat dziewięćdziesiątych minionego stulecia owiane tajemnicą i spowite milczeniem władz komunistycznych. Dopiero po upadku komunizmu na Ukrainie wielu badaczy zajęło się historią życia ks. Kostelnyka – udowadnianiem faktów oraz obalaniem mitów na temat jego losu i nieprzeciętnej osobowości. Stało się to możliwe dzięki dotarciu do wielu źródeł udostępnionych obecnie w archiwach Ukrainy.

Olga Zbrozhko

Father Hawrył Kostelnyk (1886-1948) and his tragic fate as the result of cooperation with NKWD authorities. Myths and historical facts

Summary

The priest Hawrył Kostelnyk (1886–1948), being a priest of the Ukrainian Greek-catholic Church, agreed to cooperate with the Security Services (KGB) in the Soviet Union during the period of the intensive war with the Church announced by the communist leaders. Before that he had a great authority in that Church, as a well-known philosopher, journalist and philologist. His collaboration with the authorities of the NKVD/KGB began in 1944, when visiting Moscow he decided voluntarily to initiate a close cooperation with the Soviet Security Services. So, he received from KGB an urgent and important task to fulfill: to prepare and to realize in 1946 the Council within the Greek-catholic Church (KGK) in L'viv. As the consequence of the decisions of this „Council” the KGK should to break the unity with the Vatican and start to legalize the process of the connection to the body of the Russian Orthodox Church (RKP). The main reasons of that cooperation with

³⁶ HDASBU, zesp. 16, op. 1, spr. 645, s. 291.

³⁷ *Ibidem*, s. 290.

³⁸ W. Kipiani, *Ludyna istoriji. Interwju z profesorem Jarosławom Daszkewyczem*, http://society.lb.ua/life/2010/03/05/30412_lyudina_istorii.html [22 XI 2014].

Artykuly

the KGB authorities of Fr. H. Kostelnyk still raise many doubts, as well as his death: he was killed in 1948, probably shot by a KGB officer. That is why the individual of Kostelnyk, including the details of his death were covered with many myths. His life story was kept as a secret during the period of the communist regime in Ukraine. When the communism in Ukraine has fallen, many historical researchers began to deal with the historical person of H. Kostelnyk, proving facts and declassifying the myths about his life and also about his mysterious fate. This became possible thanks to the many sources in the state archives of Ukraine which now are open for the scientific research.

Key words: Greek-Catholic Church, Hawryil Kostelnyk, NKVD, KGB, liquidation of the Union of Brest